

Feminizmin Anneliği Anlamlandırma Biçimleri: Tahakküm Aracından Deneyim ve Performansa

Feminist Conceptualisations of Motherhood: From a Means of Subordination to Experience and Performance

Zehra Zeynep Sadıkoğlu¹

Öz

Bu çalışma, anneliğe ilişkin feminist bakış açılarını (1) tahakküm aracı olarak annelik, (2) deneyim olarak annelik ve (3) performans olarak annelik başlıkları altında incelemektedir. İlk başlık altında anneliğin kurumsal yönlerini eleştirel bir incelemeye tabi tutmayan ancak dönemine yenilikçi önerilerde bulunan erken dönem feministlerin anneliğe bakış açısını açıkladıktan sonra anneliğin biyolojik ve kültürel boyutlarını ayırıştırarak; anneliği, kadının özgürleşmesi önünde engel olarak değerlendiren ve ikinci dalga feminist harekete genel yönünü veren bakış açısını tartışmaktadır. Bir deneyim olarak annelik başlığı altında ikinci dalga içerisinden gelişen farklılık feminizminin anneliği ele alma şeklini ve önünü açtığı üçüncü dalga feminist hareketin annelik deneyiminin çeşitliliğine dikkat çekerek onu kadının kendini gerçekleştirmesinin bir yolu olarak ele alan tartışmalarını aktarmaktadır. Bir performans olarak annelik başlığı altında ise Judith Butler'ın düşüncesi üzerinden gelişen anneliğin biyolojik yönünü görmeyen ve anneliğe dair söylemsel matrisin içinden çıkan fail 'anne'ye vurgu yapan bakış açısını ele almaktadır. Nihayetinde çalışma, anneliğe ilişkin feminist söylemin, anneliği yalnızca biyolojik ya da ahlaki bir rol olarak görmekten uzaklaşarak, onu benimsenebilen, reddedilebilen ya da diğer kimliklerle birleştirilebilen akışkan bir rol olarak anlamaya doğru ilerlediği sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Annelik, Deneyim, Feminizm, Performans, Tahakküm.

Abstract

This study analyses feminist perspectives on motherhood under the headings of (1) motherhood as a means of subordination, (2) motherhood as an experience and (3) motherhood as a performance. Under the first heading, it examines the perspective of early feminists, who did not subject the institutional aspects of motherhood to critical scrutiny but made innovative proposals for the period. It then discusses the perspective that evaluates motherhood as an obstacle to women's emancipation by differentiating the biological and cultural dimensions of motherhood and that shapes the general direction of the second-wave feminist movement. Under the heading of motherhood as an experience, it presents the way in which difference feminism, which developed out of the second-wave feminism, dealt with motherhood and, the discussions of the third-wave feminist movement that draw attention to the diversity of mothering experiences and treats motherhood as a means for women's self-realisation. Under the heading of motherhood as a performance, it explores the perspective that emerged from Judith Butler's idea, which does not see the biological aspect of motherhood, and emphasises the agent 'mother' emerging from the discursive matrix of motherhood. The study concludes that feminist discourse on motherhood has moved away from seeing motherhood solely as a biological or spiritual/moral role/identity towards understanding it as a fluid role that can be adopted, rejected or combined with other roles/identities.

Keywords: Experience, Feminism, Motherhood, Performance, Subordination.

Atıf/Citation: Sadikođlu, Z.Z. (2024). Feminizmin Anneliği Anlamlandırma Biçimleri: Tahakküm Aracından Deneyim ve Performansa. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 149-176.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, zeynep.sadikoglu@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0251-6652.

Extended Abstract

Since the late 1960s, when the second-wave feminist movement emerged, critical debates on motherhood have undergone a shift in emphasis, resulting in the emergence of new perspectives. However, this does not imply that the first-wave feminist movement did not consider motherhood. In their discussions, which were guided by the effort to prove that women were full citizens equal to men, motherhood was mostly treated as a form of state service and defined as a moral duty at the centre of women's lives. However, the medical language that emerged in the discourse on motherhood facilitated the perception of motherhood as a process that required management, thereby paving the way for discussions on topics such as birth control and women's work. The second-wave feminist movement, which emerged with the assertion that the defence of women's rights could not be identified with the right to vote, argued that a broader social change was necessary to eliminate patriarchal structures and stereotyped gender roles that limited women's participation in public life. In this argument, motherhood is considered a cultural construction that subordinates women and therefore needs to be liberated. While education and participation in employment were identified as the main mechanisms for women's emancipation, radical solutions such as artificial wombs and socialised childcare were proposed in order to become equal to men. Therefore, the second-wave feminist movement, in general, emphasised the importance of separating the natural/biological and social/cultural aspects of motherhood and claimed that without this distinction, the capitalist patriarchal system would continue its domination over women.

Criticism of the treatment of motherhood as a subordinating and oppressive institution for all women, and the failure to recognise women's unique differences and the cultural diversity of mothering experiences among women from different social backgrounds, as well as the interaction between nature and culture, have shaped the perspective of motherhood as an experience. While difference feminism, which developed out of the second-wave feminism, focused on the recognition of women's differences from men and pointed to the significance of motherhood in this distinction, the third-wave feminism emphasised the diversity and complexity of women's experiences at the intersection of race, class and other structural factors beyond gender. Rather than defining women in relation to men and treating motherhood as an institution constrained by social expectations, the third-wave viewed motherhood as a form of agency – a means for women to shape their own lives. Nevertheless, on the one hand, mothers have been de-sexualised as competitive economic actors under the name of equality. On the other hand, the child-centred ideal of motherhood, which prioritises mothers

who make sacrifices through their choices, has fixed women at an essentialist point. Consequently, motherhood, which has been regarded as a quandary from the outset, has emerged as a more profound quandary for women.

The perspective of motherhood as a performance, developed with reference to Judith Butler's theory of performative gender, adds a further dimension to this dilemma. The notion that motherhood is a performance is predicated on the supposition that it is an action emerging from the repetition of practices informed by discourses on motherhood and persists in the existences that constitute the basis of individual agency. This assumption, which defines motherhood as an autonomous state of agency distinct from both biology and culture, resists its interpretation as a natural or cultural construction, thereby undermining the stability and durability of maternal identity. Nevertheless, both the relational and ethical dimensions of motherhood in relation to the preparation of the child for life necessitate a sceptical approach to its treatment as a performance. Furthermore, the assertion that motherhood is a cultural phenomenon carries the risk of overlooking the challenges women face due to their biological make-up. This study posits that, despite considerable variation, feminist discourses on motherhood have moved away from seeing motherhood as a purely biological or spiritual/moral role/identity towards understanding it as a fluid role/identity that can be adopted, rejected or combined with others.

Keywords: Experience, Feminism, Motherhood, Performance, Subordination.

Giriş

Toplumsal cinsiyeti, sosyal dünyanın organizasyonunun önemli temellerinden biri olarak gören ve geniş bir yelpazede cinsiyetler arası eşitsizliği kendine konu eden feminist hareketin izlediği geçişkenlik ve süreklilikler içeren 'doğrusal olmayan yol'u, 'dalgalar' olarak ele almanın onun kronolojik ve ideolojik gelişimini anlamının faydalı bir yolu olduğuna dair bir mutabakattan bahsetmek mümkündür (Knappe & Lang, 2014). Buna göre 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başında ortaya çıkan ve kadınların oy hakkı elde etmesine odaklanan feminizmin ilk dalgası 'süfrajat hareketi' olarak tanımlanmaktadır. 1960'lardan 1980'lere kadarki dönemi kapsayan ikinci dalga feminist hareket, cinsiyetler arası kültürel eşitsizlikleri, toplumsal cinsiyet normlarını, kamusal alan-özel alan gibi ikilikleri tartışmaya açması ile ayırt edilmektedir. 1980'lerde ikinci dalgaya karşı tepkiselliğin etrafında gelişen üçüncü dalga, toplumsal hedeflerden ziyade bireysel hakları gündemine alarak toplumsal cinsiyet, yaş, ırk ve sınıf gibi yapıların kesişiminde kadınların deneyimlediği tahakkümün çeşitliliğini odağına almıştır (Hundleby, 2012). 2010'lu yılların başında internet olanaklarının kullanımı yoluyla kadınların güçlendirilmesi ve toplumda daha fazla cinsiyet eşitliği yaratılması amacı ise dördüncü dalga feminist harekete hayat vermiştir (Munro, 2013).

Feminist hareketin kaynaklık ettiği literatür, anneliği toplumsal cinsiyet etrafında düzenlenen ve toplumsal cinsiyetçi bir inanç sistemiyle uyumlu toplumsal etkileşim ve ilişkiler bütünü olarak ele almaktadır (Arendell, 2000). Ortak olan bu kabule karşılık annelik üzerine yapılan tartışmalarda öne çıkan vurgular, feminist hareketinin tarihsel gelişimi ile birlikte farklılaşmıştır. Bu farklılaşma, ikinci dalgadan itibaren gelişen teorik tartışmalarda göze çarpan üç odak, (1) kadın ve erkek arasında kültürel farkların eşitliğe engel olmadığını ve bu farkların eğitimde, istihdamda ve hukukta eşitlik mücadelesi yoluyla en aza indirgenmesi gerektiğini savunanlar (eşitlikçi görüş); (2) kadının özsel nitelikleri ve annelik sorumluluklarıyla ilgili çeşitli nedenlerden ötürü erkekten farklı olduğunu, bu farklılığın daha iyi, daha nazik, daha kibar bir dünyaya

zemin oluşturabileceğini savunanlar (özcü görüş); ve (3) dilin kendisi sosyal olarak inşa edildiği için hiçbir kadın kategorisinin doğal veya kaçınılmaz olmadığını ve kategorize etme girişimlerine direnilmesi gerektiğini savunanlar (sosyal inşacı ve postyapısalcı görüş) (Forcey, 1994) ile örtüşmektedir.

Birinci dalga feminist hareketin kadının da birey olarak tanınması ve kamusal alana katılımının ilk şartı olarak oy hakkını elde edebilme çabasının (Donovan, 2016) yön verdiği tartışmalarda annelik, tıpkı askerlik gibi bir vatan görevi olarak ele alınmış, bir uğraş olarak sorguya açılmaktan çok kadının da erkek gibi bir birey olduğunu kanıtlama çabasının bir unsuru olmuştur (Allen, 2005). Ancak 1960'ların sonunda ikinci dalga feminist hareket ile birlikte annelik üzerine yapılan tartışmalar yukarıda bahsedilen bakış açısı/pozisyon farklılıkları çerçevesinde çeşitlenerek evrilmiştir. Türkiye'de ise annelik ve feminist tartışmalar kesişiminde yapılan çalışmaların bir kısmı çeşitli metin veya yayınlarda annelik temasının işlenişine odaklanmakta (Direk, 2015; Ergün, 2021), bir kısmı ise anneliğin farklı siyasi söylemler bağlamında yeniden üretilen ve dönüşen konumunu tartışmaktadır (Aslan, 2008; Öztan, 2015; Timürtürkan, 2019). Anneliği ele alma şekillerine odaklanan çalışmalar ise belirli bir feminist bakış açısını merkezine almaktadır (Bkz. Atan, 2015; Hançer, 2018). Bu çalışma ise daha geniş tarihsel bağlamı içerisinde anneliğe dair feminist tartışmaların izini sürmeyi ve onu ele alma tarzlarındaki problemleri yönlere işaret etmeyi amaçlamaktadır.

Söz konusu amaç doğrultusunda anneliğin feminist düşünce içerisinde anlamlandırılma biçimleri, 'Bir tahakküm aracı olarak annelik', 'Bir deneyim olarak annelik' ve 'Bir performans olarak annelik' başlıkları altında betimlenerek değerlendirilmiştir. Bir tahakküm aracı olarak annelik başlığı altında öncelikle anneliğin kurumsal boyutuna eleştirel bir yaklaşım içermeyen ancak onu kadının erkek kategorisiyle eşit olmasını sağlayacak bir görev olarak yeniden ele alan birinci dalga feminist hareketin bakış açısı açıklanmıştır. Sonrasında ikinci dalga feminist hareket içerisinde anneliğin biyolojik-kültürel yönleri arasında ayırım

yapmanın kadının özgürleşmesindeki önemine dikkat çeken düşünürlerden Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Shulamith Firestone ve Ann Oakley'in anneliğe dair düşünceleri serimlenmiştir. Bir deneyim olarak annelik başlığı altında ise ikinci dalga hareket içerisinde gelişen farklılık feminizminin ve anneliğin kadının kendisini gerçekleştirmesinin bilişsel bir aracı olarak da kavranabileceğini vurgulayarak annelik deneyiminin çeşitliliğine dikkat çeken üçüncü dalga feminist hareketin annelik hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Son bölüm olan bir performans olarak annelik başlığı altında da anneliği, anne özneliğinin devamlı inşa olduğu bir süreç olarak ele alan bakış açısı, Judith Butler'ın performatif cinsiyet teorisine referansla tartışılmıştır. Nihayetinde önemli farklılıklara rağmen annelik üzerine feminist tartışmaların anneliğin biyolojik bir kader ve ahlaki zorunluluk olduğu görüşünden uzaklaşarak onu doğuştan olmayan fakat varsayılmış, reddedilebilecek veya diğer rollerle birleştirilebilecek bir rol/kimlik olarak ele alma eğilimi taşıdığına dikkat çekilmiştir.

Tahakküm Aracı Olarak Annelik

Nancy Fraser (2009), 'devlet eliyle kapitalizm' olarak tanımladığı modern ulus devlet yapısını karakterize eden politik kültürün ayırt edici dört özelliğine işaret etmektedir. Bunlar sırasıyla devletin ekonomik pazarları kontrol etmek için aleni güç kullanımını ifade eden *ekonomizm*, erkeğin ev içi otoritesini pekiştiren ve ev içine özel tüketimin özendirilmesine hizmet eden *erkek merkezilik*, vatandaş-devlet ilişkisinde teknokratik bir tutumu ifade eden *devletçilik* ve devletin adalet yükümlülüklerinin sadece kendi vatandaşları için geçerli olmasını ifade eden *Westfelyanizm*'dir. Söz konusu kültürün felsefi temelini ise özgürlüğün siyasi güvencesi; soyut yasa ve kurallara göre yönetim; ahlaki ve ekonomik bireycilik ilkelerine dayanan liberalizm oluşturmaktadır (O'Brien & Penna, 1998). Adam Smith'in *laissez-faire* (bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler) doktrini¹,

¹ Adam Smith, piyasayı da insanların doğal hukuktan kaynaklanan haklarını güvence altına almak için bir araç olarak görmüştür. Bu çerçevede *laissez-faire*'i piyasayı kısıtlayan yasaların kaldırılmasına, 'doğal' düzenin yeniden tesis edilmesine ve potansiyel büyümenin harekete geçirilmesine yönelik ahlaki bir program olarak ele almıştır (*Encyclopaedia Britannica*. Erişim: 29 Nisan 2024).

John Locke'un doğal haklar doktrini² ve Charles Darwin'in evrim teorisi³'nin kaynaklık ettiği bu düşünce, her zaman ve her şeyden önce 'ortak iyiye' doğru ilerlemeyi varsayan ataerkil bir ideolojiyi temsil etmektedir (Giles, 2019). Zira birey, yurttaş, hak ve rıza gibi kategorileri eril ve kamusal alanla ilişkili kabul ederken kadını ve eşleştirdiği özel alanı ikincil konumda ele almaktadır. Dolayısıyla bir tür siyasal dışlama mekanizması olarak işlev gören kamusal/özel alan ayrımıyla liberalizm ataerkil düzenleme ve reformları gerektiren 'özgürlük'leri teşviki ile ayırt edilmektedir (Phillips, 2012).

Birinci dalga feminist hareketin liberal ideoloji karşısında geliştirdiği tartışmalar, kadının da irade, düşünme ve muhakeme yapabilme nitelikleri taşıyan bir 'birey' olduğu, bu nedenle insan ve yurttaş haklarının cinsiyet ayrımcılığı içermeyecek şekilde düzenlenmesi gerektiği üzerinde odaklanmıştır. Söz konusu odakla kadın olmaları nedeniyle oy kullanma ve devlet memuriyetine aday olma haklarının tanınmadığını; özellikle evli kadınların mülklerinin idaresi konusunda hak ve özgürlüklerinin kanunlar tarafından yok sayıldığını, dolayısıyla kanun ve devlet gücünün erkeğin ayrıcalıklı pozisyonunu korumak için kullanıldığını dile getirmişlerdir (Davies, 1987). Bu zeminde şekillenen siyasal ve toplumsal "eşitlik" talepleri ise kadınlara oy kullanma hakkının tanınmasının temel ögeyi oluşturduğu siyasal değişim ve kısıtlayıcı hukuki düzenlemelerin kaldırılması savunusunda yoğunlaşmıştır (Çakır, 2016). Ancak bağımsız bir 'birey' olan erkeğe uyacak şekilde tasarlanmış olan bir hak doktrini, vatandaş anneye uyarlamasının zorlukları bağımsızlık ve özgürlük

² Locke'a göre, henüz devletin ortaya çıkmadığı doğa durumunda her birey Tanrı tarafından bahşedilmiş, devredilemez nitelikte haklara sahiptir. Doğal haklar olarak tanımladığı bu haklar hayat, özgürlük ve mülkiyet haklarını kapsamaktadır ve bu haklara sahip olan bireyler eşit ve özgürdür (Tunçay, 2011). Bununla birlikte Locke'un da aralarında yer aldığı aydınlanmacı kuramcılar, insan sözcüğüne eril bir anlam yüklemiş, rasyonel erkeğin karşısına konumlandıkları kadının 'doğal' olarak özgür birey olmadığını ileri sürmüştür (Donovan, 2016).

³ Darwin'in evrim teorisine göre canlıların hayatta kalma işlevini belirleyen doğada yaşayabilme yeteneklerine göre gerçekleşen doğal seçilimdir. Bu süreçte canlı yaşamının kökenine dair bir bilinçli bir yaratımı 'gereksiz' bir konuma yerleştirilmesi ise evrim teorisini farklı ve birbirine taban tabana zıt ideolojilerin kendileri için kullandıkları bir argümana dönüştürmüştür. Örneğin, Herbert Spencer (1820-1903) evrim teorisinden ilhamla toplumun çetin bir rekabet âlemi olan doğanın dışında kalamayacağını söylerken Karl Marx (1818-1883) Darwin'in düşüncelerini kapitalizm ile özdeşleştirmiş, onun biyoloji tasvirini kapitalist toplumunun iş bölümü biçimiyle birlikte düşünmüştür (Küçükali, 2020).

iddia ederken başvurulan temellendirmeleri kısıtlamıştır. Örneğin bu dönemde askerlik vatandaşlığın vazgeçilmez bir niteliği olarak kabul edilmekteydi. Birçok feminist bu çerçevede anneliğin hayati bir devlet hizmeti olduğunu iddia ederek vatandaşlık haklarına tam erişim hakkını gerektirdiğini ileri sürmüştür. Başka bir ifadeyle ilk dalga feministler, anne rolü ve tamamlayıcı erkek-kadın çifti kavramlarını daha çok onlara pozitif anlamlar yükleyerek ele almıştır (Allen, 2005).

Kadınların, özellikle de annelerin 'duyarlı ve yumuşak' karakterlerinin daha barışçıl bir dünyanın oluşmasına imkan vereceği düşüncesi bu anlamların oluşmasına destek olurken, özel alanın kutsallığını vurgulayan liberal düşünceden farklı olarak ev işlerinin meslek haline getirilmesi ve toplumsal bir annelik sisteminin⁴ geliştirilmesi birinci dalga içinde konumlanan Elizabeth Cady Stanton, Charlotte Perkins Gilman, Claire Démar gibi feministler tarafından dile getirilmiştir (Donovan, 2016). Ayrıca annelerin iş gücüne katılımı ile ilgili genel kanı, çocuk sağlığı ve refahının devletin ilgi alanına girmesi ile dönüşmüştür. 'Erkekler silah icat ediyor, ancak askerler annelerinin kolları arasında büyümektedir,' benzeri söylemler ile annelik ahlaki/vatani bir sorumluluk olarak kavranmaya devam etse de annelik ile ilgili tartışmaların odağı, 'Çeşitli emek biçimleri kadın bedenini ve onun doğurganlık işlevlerini nasıl etkiler?' sorusunun da örneklendirdiği gibi, ahlaktan medikal meselelere kaymıştır. Böylece annenin çalışması yasaklanması gereken ahlaki bir sorun olmaktan çıkıp yönetilmesi gereken medikal bir problem olarak ele alınmaya başlamıştır. Feministler çocuğun yaşam kalitesinin arttırılması, iyilik ve refahının sağlanması vb. argümanlarla kadınların kendi özgür iradeleri ile çocuk sahibi olmaları, esasen anneliğe karşı çıkmamakla birlikte annelik aracılığıyla kadının devlet ve aileye hizmete zorlanmaması gerektiğini ileri sürmüştür (Allen, 2005). Zamanın yasal ve politik sisteminde devrimci bir nitelik taşıyan bu öneriler, yine de anneliğin kadın potansiyelinin en mükemmel gerçekleşmesi olduğu düşüncesi üzerinden temellendirilmiştir. Söz konusu düşünce ise 1960'larda baskıcı ve sınırlandırıcı olarak değerlendirilmiş, eşitlik adına mücadele edilmesi gereken bir tahakküm aracı olarak kabul edilmiştir.

⁴ Kadınları çocuk yetiştirme zorunluluğundan kurtarabileceği savunulan bu sistemde çocuğu onu doğuran kişi değil, kadın ve erkeklerden oluşan bir bakıcılar topluluğunun yetiştirmesi öngörülmektedir (Anderson, 2007).

Vietnam Savaşı, 1973-74 petrol krizi, küreselleşmenin yükselişi vb. gelişmeler 'kamu yararı için' devlet müdahalesi tezine ve devlet eliyle kapitalizmin dörtlü saç ayağına karşı hayal kırıklığı yaratmıştır (O'Brien & Penna, 1998). Radikal feminizm, kültürel feminizm, marksist feminizm, varoluşçu feminizm gibi birçok yaklaşımı içeren ikinci dalga feminist hareket ve düşüncesine de bu hayal kırıklığı yön vermiştir. Bu kapsamda ekonomizme karşı toplumsal eşitsizliklerin kültürel ve politik boyutları da sorguya açılmış, kamusal/özel alan ayrımı eleştirilerek özel alanın da politik bir müzakere alanı olduğu iddia edilmiş ve gündelik hayata içkin adaletsizlikler konu edilmiştir. Erkek merkezliğe karşı aile geliri kavramı sorunsallaştırılarak çocuk ve ev bakımına atfedilen düşük değer gündeme taşınmıştır. Devletçiliğe karşı kız kardeşlik bağı üzerinden yatay bir karşıt düzen geliştirme iddiası öne sürülmüştür. Teoride eleştirse de pratikte onu yeniden çizme eğilimi Westfalyanizm'e karşı küresel kız kardeşlik⁵ iddiasını geçersiz kılsa da toplumsal cinsiyet eleştirisi emperyalizm eleştirisi ile birleştirilmiştir (Fraser, 2009).

Bununla birlikte tartışmalarının genel odağında kadınlara oy hakkının tanınmasının kamusal hayata katılım için yeterli olmadığı, ataerkil bakış açısının ve 'kadın'lığı tanımlayan kalıp rollerin değişmesi gerektiği yer alan ikinci dalga feministler, kadının özgürleşmesini daha çok erkekle eşit bir şekilde ekonomik hayata katılımı ile eşleştirmiştir. Anneliği de bu doğrultuda kadının önünde engel oluşturan baskıcı bir kurum olarak ele almış, kadının çocuk doğurma ve yetiştirme kapasitesini onun ezilmesinin kaynağı olarak değerlendirmiştir (Takševa, 2018). Diğer taraftan da teorik ve aktivist çabaları, ortak bir kadın kimliğinin oluşturulmasını ve kadınları bir araya getiren birçok ortak noktanın varlığına işaret ederek erkek egemenliğine karşı somut bir kategori yaratmayı amaçlamıştır (Tekin, 2003). Söz konusu amaç doğrultusunda kadına özgü kabul edilen sorumlulukların ve anneliğin erkek egemenliğine ve kapitalist üretim biçimine sunduğu katkıyı analize odaklanmıştır (Forcey, 2016). Bu çabaya ise Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Shulamith Firestone ve Ann Oakley'in örneklerini oluşturduğu feminist kuramcılar yön vermiştir.

⁵ 'Kız kardeşlik güçlüdür' sloganında ifadesini bulan küresel kız kardeşlik fikri, ataerkil kapitalist düzen içerisinde kadın ve erkek kategorileri arasında yaratılan hiyerarşik ilişkiyle mücadele etmek amacıyla ırk, dil ve din ayrımı gözetmeksizin tüm kadınların ortak deneyimlerini ve bu düzenden duydukları hoşnutsuzluğu paylaşarak aralarında gelişen bağı ifade etmektedir (Yörük, 2009).

Simone de Beauvoir, ilki 1949'da basılan *İkinci Cins/Le Deuxième Sexe/Second Sex* adlı eserinde 'kadın doğulmaz, kadın olunur' formülasyonu ile cinsiyeti (sex), toplumsal cinsiyetten (gender) ayırırken toplumsal cinsiyetin kimliğin aşamalı olarak edinilen bir yönü olduğunu öne sürer ve bu ayrımı biyolojinin kader olduğu iddiasını çürütmek için kullanır. Buna göre cinsiyet (sex) kadın bedeninin değişmez, anatomik olarak farklı ve olgusal yönlerini ifade ederken, toplumsal cinsiyet (gender) bu bedenin edindiği kültürel anlam ve biçimlere karşılık gelmektedir (Butler, 1986: 35). Dolayısıyla kadın biyolojik olarak anne olma kapasitesine sahip olsa da annelik aynı zamanda kültürel bir inşadır. Bu nedenle kadının annelik yoluyla erkekle eşit bir birey haline geldiğini savunmak onun doğa ve içkinlik alanına hapsolmasına ve erkeğe ait kabul edilen kültür ve aktarım alanına dahil olmamasına neden olmaktadır. Erkeğin kültürel proje ve aktif olma haliyle eşleştirildiği ataerkil toplumda, kadının annelik kapasitesiyle anılması onun durumsal bir hal ve yer ile eşleştirilmesine yol açmaktadır (Mortimer, 1985). Erkek kendini evin alanından ve çocuk yetiştirmenin gerekliliklerinden uzak tutma özgürlüğüne sahipken anneliğin kadın potansiyelinin en yüksek gerçekleşmesi olarak sunumu kadının özgürleşip bağımsızlaşmasına engel teşkil etmektedir. Bu bakış açısı değişmediği müddetçe yasa ve kurumları değiştirmek, kadın için anneliğin koşul ve sonuçlarını değiştirmeyecektir. Kadın, ancak kültür alanına dahil olduğunda, aşkınlık yoluyla içkinliğin ve ötekiliğin üstesinden gelebilecektir (de Beauvoir, 2010). Bu nedenle, de Beauvoir açısından annelik daha çok kadının kurtarılması gereken bir tahakküm aracını ifade etmektedir.

İkinci dalga feminist hareketin diğer önemli isimlerinden Betty Friedan da 1963'te yayınlanan *Kadınlığın Gizemi/The Feminine Mystique* adlı eserinde kadınlığın inşa edilen bir kategori olduğuna işaret eder, ancak anneliğe dair yeni bir bakış açısı sunmaz. Kadınların eş ve çocuklarını hayatlarının merkezine almalarını, özneleşmeleri ve kendilerini gerçekleştirmeleri önündeki engel olarak teşhis ederken ondan bir ölçüde kaçmayı önerir (Jeremiah, 2006). Nitekim eğitilmiş kadınlara çocukları okul çağına geldikten sonra yarı-tam zamanlı işlerde çalışmalarını tavsiye eder ve bunun rekabet gücü edinip özneleşmelerinde etkili olacağını vurgular (Friedan, 2001). Başka bir deyişle, de Beauvoir'dan farklı olarak kadınlara annelik sorumluluklarını terk etmeyi değil, ancak eğitim ve istihdam

yoluyla ev içi alandan uzaklaşmayı önerir. Daha radikal bir pozisyonda konumlanan Shulamith Firestone ise ilki 1970 yılında basılan *Cinselliğin Diyalektiği/The Dialectic of Sex* adlı kitabında kadının doğurganlık kapasitesinin onun bir tür hapsedilmesine neden olduğunun altını çizer. Ona göre öncelikle hamilelik, doğum, emzirme ve çocuk yetiştirme, kadını erkeğin desteğine bağımlı kılarak eşit olmayan bir güç dinamiği yaratmaktadır. Üstelik insan yavrusunun büyüüp kendi ayakları üzerinde durması uzun zaman almakta, anne-çocuk arasında bu nedene bağlı oluşan bağımlılık hem annenin hem de çocuğun psikolojisini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın en önemli aracı, doğurganlığın kontrol edilmesi ve biyolojik kısıtlamalardan kurtulmaktır. Bilimsel devrimin mümkün kılacağı yapay rahim uygulaması bu yönde önemli bir gelişme potansiyeli taşıırken, çocuk bakım ve yetiştirme işinin toplumsallaşması, anne-çocuk arasındaki bağımlılığı azaltacak ve aile içinde hem eşler hem ebeveyn-çocuk arasında eşitlikçi ilişkilerin gelişmesine vesile olacak, böylece ailenin baskıcı karakterini yok edecek bir uygulama olacaktır (Firestone, 2013). Ailenin ortadan kaldırılması savunusunda serdedilen bu görüşlere karşılık, Ann Oakley (1974), temelde anneliğin doğal ve evrensel olmayan, kültürel bir inşa olduğu göstermeye çalışmıştır. Çocuğun optimum gelişimi için annesine ihtiyaç duyduğu, anneliğin kadın için doğal bir ihtiyaç olduğu ve anneliğin kadının en büyük başarısı olduğu yönündeki iddiaların oluşturduğu *annelik mitinin* kadınları sınırladığına ve bu mitin genelgeçer ilkelere yaslanmadığına dikkat çekmiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse ikinci dalga feminist harekete genel karakterini veren bu düşünceler, annelik ve doğa arasında kurulan bağlantının tarihsel, sosyal, yasal, politik ve felsefi bir inşa olduğu fikrine yaslanmaktadır (Bock & Thane, 1991). Bu ikisinin ilişkilendirilmesinin, anneliğin doğal/biyolojik ve sosyal/kültürel yönlerinin birleştirilmesine, böylelikle çocuk bakımı ve yetiştirmenin kadınların 'doğal' sorumluluğunda 'doğal' bir sevgiyle yaptığı bir iş olarak anlaşılmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Doğal/biyolojik ve sosyal/kültürel yönü arasında bir ayırım yapılmadığı takdirde anneliğin kapitalist, ataerkil ve sömürgeci üretim biçimlerini ve bunlara içkin hiyerarşik iktidar yapılarını tamamlayan ve sürdüren özgül bir üretim biçimi olmaya devam edeceğini iddia etmektedir (Rothman,

1994). Bununla birlikte söz konusu bakış açısı 1970'lerin ortalarından itibaren hem kadının kendine özgü farklılıkları yok sayması hem de anneliğe dair tek tipleştirici tutumu nedeniyle eleştirildiği gibi, anneliği kadınlar için doğası gereği baskıcı bir kurum olarak ele almakla ve beden-kültür arasındaki etkileşimi, dolayısıyla bir dizi değişim ve etkileşim içeren anneliğin dinamik yönünü göz ardı etmekle suçlanmıştır (Jeremiah, 2006). Öte yandan genel bir kadın kategorisi inşa etme çabasında beyaz orta sınıf Batılı kadını kendine referans alması nedeniyle bu özellikleri taşıyan bir kadın hegemonyasına hizmet etmekle itham edilmiş, baskıcı bir yaklaşım olarak nitelendirilmiştir (Hekman, 2000). Anneliğin bir deneyim olarak anlamlandırılması ise bu eleştiriler üzerinden temellenmiştir.

Deneyim Olarak Annelik

Anneliği bir tahakküm aracı olarak gören, toplumu ve hukuku cinsiyetten tarafsız hale getirmeyi hedefleyen bakış açısı, kadını erkeği taklit etmeye ve topluma erkeğin lehine olan koşullarda katılmaya zorladığı, bu nedenle kadının kendine özgü toplumsal katkılarını yok saydığı yönündeki eleştirilerin muhatabı olmuştur. İkinci dalganın içerisinde gelişen ve özcü bir pozisyonda konumlanan bu eleştirilere eklenen tek bir kadınlık kategorisinin tüm kadınları temsil ettiğini kabul etmenin sınırlılıklarına ilişkin tartışmalar ise feminist teoride yeni bir paradigma arayışına yol açmıştır. Bu arayışla şekillenen üçüncü dalga feminizm kadınlar arasında ötekilik ilişkisini gündeme taşımıştır. Evrensel bir kadın kategorisi yerine farklı bağlamlarda 'özne' kadına odaklanarak toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf vb. yapıların aile içinde ve dışında kadınların yaşamları üzerindeki kesişen etkilerine ilgi göstermiş (Roth & Dashper, 2016), bu doğrultuda tekil bir 'annelik' kategorisine ve idealize edilmiş anneliğe de karşı çıkmıştır. Farklı ırk, etnik köken, yaş ve sınıftan kadınların farklı annelik deneyimlerine dikkat çekerek, normatif bir anne ideali üzerinden farklı annelik deneyimlerinin 'anormal' tanımlanmasını eleştirmiştir (O'Reilly, 2016). Anneliği, kadını güçlendiren bir deneyim olarak tanımaya ve anneliğin kültürel olarak spesifik biçimleri arasında ayırım yapmaya odaklanan bu bakış açısına Luce Irigaray, Julia Kristeva, Adrienne Rich, Nancy Chodorow, Carol Gilligan, Nel Noddings, Sara Ruddick, Patricia Hill Collins gibi isimler öncülük etmiştir.

Luce Irigaray için feminizm, kadının eşitlik için değil, erkekten fark(lar)ının tanınması için giriştiği, ancak farklılıkları dikkate alan çoğulcu bir öneri sunmanın ötesinde, çoktan yola çıkarak biri kurmayı amaçlayan bir mücadeleyi ifade etmektedir (Direk, 2015). Ona göre Batı kültürü, erkek öznenin yaratılmasında kadını erkeğin ötekisini yansıtan bir ayna (speculum) olarak kullanırken (Irigaray, 1985a) erkek öznenin inşasının annelik ve ev idaresi hizmetinde kadın emeğinin sömürülmesi yoluyla gerçekleştiğini göz ardı etmektedir (Irigaray, 1985b). Bu kullanım ve ihmale karşı 'cinsel farklılık' kavramını geliştirir (Irigaray, 1993). Özünü dişil olanın eril olana indirgenemeyeceği ve özneye cinsiyetten tarafsız bir yaklaşımın eril olanın çıkarına hizmet ettiği düşüncesinin oluşturduğu bu kavramla, kadını erkekle eşitlemek yerine, eşitsizlik yaratarak kadının özneleşmesini engelleyen kültürel yapıyı dönüştürmeyi sağlayacak bir dil yaratmayı amaçlar (Irigaray, 1985b). Bu amaç doğrultusunda dışlandığı maddi ve söylemsel alanları kadının lehine yeniden düzenlemeyi, dişil olanın kötülenmesine ve terimlerin anlamlarına hiyerarşiyi yerleştiren ikili düşüncelere meydan okumayı içeren, dolayısıyla kültürün bilincine girmeyi, onu eleştirip değiştirmeyi kapsayan üretken *mimesis*(taklit) i önerir (Postl, 2009). Kadının, kendisini dişilliği temelinde yeniden üretmesi olarak *mimesis*'in temel koşulu ise dişil konumun bilinçli bir şekilde benimsenip üstlenilmesidir. Ancak bu strateji sayesinde kadın kendini kadın olarak, erkeklerden farklı bir cinsiyet olarak algılayacaktır. Bu algı ise hem kadınlığı annelikle özdeşleştiren doğrudan bağlantıyı çözecek hem de kadın bedenine ve anneliğe olumlu bir anlam kazandırarak, kız çocuğunun annesini kadın ve benzersiz bir birey olarak görmesini, anne-kız ilişkisinin kadınlar arası bir ilişkiye dönüşmesini sağlayacaktır (Stone, 2016).

Julia Kristeva (1987) da Irigaray'a benzer bir şekilde eşitlikçi görüşü paylaşan birçok feministin geleneksel anneliği reddederken, aslında kabul ettiğini gözlemler. Bu gözlemine karşılık geleneksel annelik temsiline tamamen olumsuzlanmasını da körü körüne kabul edilmesini de reddederek bir orta yol arar ve gerçek, yaşanmış annelik deneyimini vurgular (Kristeva, 1987). Anneliğin donuk bir imaj olarak değil, söz ve bedeni iç içe geçiren; hem zamansallığı hem de bedenselliği barındıran bir ilke olarak görülmesi gerektiğini ve aslında onun eril kültürün neden olduğu 'kadınsı yorgunluk' (feminine fatigue) için bir panzehir olduğunu

savunur (Oliver, 2010). Zira ona göre ‘annelik tutkusu’ bedensel duygular ile insana özgü refleksif bilinç arasında köprü kurma gücüyle tüm insani tutkulara model oluşturmaktadır (Kristeva, 2010). Nitekim hamilelikle birlikte gelişen annelik tutkusu başlangıçta annenin kendisi için bir arzu nesnesine dönüşmesini içerirken çocuğun doğumu ve büyümesiyle onu süttten kesmek, özerkliğinin gelişimi için ona yöneltilen ilgiyi azaltmak vb. kopmaları gerektiren bir tutkudur. Hatta ‘anne katli’ olarak tanımladığı bu kopmalar iyi anne olmanın temel koşuludur ve sadece çocuğun özerkliği için değil, kadının özerkliği için de gereklidir (Kristeva, 2010). Dolayısıyla ona göre annelik tutkusunda somutlaşan eş zamanlı tutma-itme/bağlanma-ayrılma tüm insani tutkuların prototipi niteliğindedir ve annelik sadece doğurmakla değil, yeniden doğmakla ve yaşamın döngüsel zaman ritmini takip edebilmekle ilgili üretken bir uğraştır (Kristeva, 2010).

Bir tahakküm aracı olarak anneliğin yapısökümünde anne-çocuk sevgisinin teorileştirilerek, sadece beyanlara değil, kararlı ve aktif çalışmaya dayanan ‘en iyi’ sevgi türünün bir örneği olarak anlamlandırılması da önemli bir yere sahiptir (Takşeva, 2018). Bu kapsamda Carol Gilligan, *Kadının Farklı Sesi/In a Different Voice* (2017/1982)’ta kadının uyumluluğunun altında yatanın yalnızca toplumsal olarak tabi kılınmış olması olmadığını, diğerinin ihtiyaçlarına duyarlı olma ve zarar görmesini engelleme, onunla ilgilenme ve ilişkiyi devam ettirme gibi bakımla bağlantılı ve sevgiye dayalı ahlaki kaygıların kadının kararlarını yönlendirdiğinin altını çizer. Genellikle rızaya dayalı bir şekilde gösterilen bu dikkatin, kadını merhamet-özerklik, erdem-güç gibi ikilemleri bakım verileni gözeterek çözmeye sevk ettiğine ve aynı zamanda kadının benliğini tanımlayıcı bir güce sahip olduğuna dikkat çeker. Noddings (1984) de eşitlikçi yaklaşımı, eşitlikte özgürlük ve aynılığı aşırı vurguladığı, akla dayalı özerkliğe öncelik verdiği için eleştirir ve otonomiye ilişkisel bir kavram olarak ele alır. Bu çerçevede karşılıklı özerkliği savunur ve empati, özveri ve kişilerarası ilişkilere duyarlılık içeren bakım etiğinin daha iyi bir dünya için önemini öne çıkarır. Söz konusu etiğin temelinde ise kadına özgü kabul edilen annelik içgüdüünün yer aldığını, annelik içgüdüünün kaynaklık ettiği doğal ilginin ise diğer tüm ilgileri öncelediğini iddia eder.

Adrienne Rich ise akademik bir üslupla otobiyografisini aktardığı öncü eseri *Kadından Doğma/Of Woman Born*'da (1976), anneliğin iki boyutu/ anlamı arasında önemli bir ayrım yapar. Buna göre 'bir deneyim olarak annelik, herhangi bir egemenlik ilişkisinden bağımsız olarak 'bir kadının doğurganlığıyla ve çocuğuyla potansiyel ilişkisi'ni ifade etmektedir. Bir kurum olarak annelik ise bu potansiyel üzerinde ataerkil denetimi garanti eden toplumsal bir yapıya karşılık gelmektedir (Rich, 1976). Rich'in yaptığı ayrım, anneliğe dair tartışmalar açısından da iki yönlü bir öneme sahiptir. Bunlardan ilki anne özneliliğinin ataerkil annelik kurumundan bağımsız bir şekilde inceleyebileceği teorik bir alan sağlamış olmasıdır. Diğerisi ise anneliğin karmaşık doğasına işaret ederek daha geniş bir bağlamda kadının güçlendirilmesinin olası koşullarına dair yeni bir tartışma hattını şekillendirmesidir (Takşeva, 2018). Her ne kadar daha sonra yekpare bir ataerki öngördüğü, kadını baskılayan tahakkümün çeşitliliğini ve parçalı doğasını görmediği yönünde eleştirilse de (Jeremiah, 2006: 23) Rich'in ataerkinin örtüsünün altında yatan bozulmamış bir annelik deneyimi önerisi, erkek tanımlı annelik düşüncesinin karşısına bir yaratıcılık kaynağı olarak anneliği yerleştirerek sonraki tartışmaların önünü açmıştır (DiQuinzio, 1999).

Annelik üzerine tartışmalara yön veren diğer bir çalışma, Nancy Chodorow'un *Anneliğin Yeniden Üretimi/The Reproduction of Mothering*'i (1978) psikoloji ve sosyolojiyi etkileyici bir şekilde birleştirerek özne anne ile annelik ideolojisi arasındaki etkileşimin altını çizmektedir. Bu kapsamda Chodorow, öncelikle kapitalist ekonominin gelişimi ve sanayileşmeyle birlikte keskinleşen kamusal ve özel alanlardaki cinsiyete dayalı iş bölümüne atıfta bulunarak erkeklerin kamusal alandaki birincil konumları nedeniyle ikincil ebeveyn rolü üstlendiklerine dikkat çeker. Annelik rolünün kadınları toplumun yeniden üretiminin önemli aktörleri kılarken cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ve işgücünün belirli türlerinin korunup sürdürülmesine hizmet ettiğini vurgular. Nitekim ona göre annelik, sanayileşmiş kapitalist toplumun cinsiyet organizasyonu ile ekonomik organizasyon arasındaki ilişkilerin merkezini oluşturur. Bu noktada kadınlık-annelik arasında kurulan özdeşliği tartışmaya açar ve bir çocuğun dünyaya getirilmesi biyolojik bir donanım gerektirse dahi bakım, yetiştirme, sorumluluk üstlenme ve beslenme gibi sosyo-kültürel

işlevleri babanın da yerine getirebileceğini belirtir (Chodorow, 1978). Ancak bir babanın birincil bakım rolünü üstlendiğinde annelik rolünü yerine getiren biri olarak kabul edilirken bir kadının, eve ekonomik katkıyı sunan esas kişi olsa dahi, çocuğun babası olarak adlandırılmayacağını altını çizerek anneliğin biyolojiyi aşan, çocuk bakım ve büyütme 'eylemi'ni içeren bir iş olarak ele alınmasını önerir (Chodorow, 1978).

Benzer bir doğrultuda Sara Ruddick de ilki 1989 yılında basılan *Maternal Thinking* adlı kitabında 'özenli sevgi' (attentive love) kavramı üzerinden anneliği; koruma, bakma ve eğitmeyi içeren bir tür 'iş' olarak tanımlamıştır. Bu kapsamda anne sevgisinin içgüdüsel olduğu ve kadınların duyguları tarafından yönlendirildiği fikrine karşı çıkararak annelik faaliyetinin belirli bir biliş biçimine yol açtığını savunmuştur (Ruddick, 1995/1989). Böylece anne ve çocuk arasındaki etkileşime dikkat çekerek hem anneliğin ilişkisel, değişken ve etkileşime dayalı yönüne dair farkındalığa katkıda bulunmuş (Jeremiah, 2006) hem de çocuk bakım faaliyetlerinin anneden başka kişiler tarafından da gerçekleştirilebileceğine işaret ederek anneliğe dair biyolojik determinist değerlendirmelere mesafe koymuştur (Takşeva, 2018). Dolayısıyla feminist hareket içerisinde zaman içinde ataerkil yapı ile mücadele hedefinden vazgeçilmese de annelik, deneyime dayalı yaratıcı bir eylem alanı olarak yeniden anlamlandırılmış ve anneliğin kategorik olarak baskıcı olduğu fikrinden vazgeçilmiştir. Söz konusu vazgeçişte, ebeveynliği onaylandıkları ve takdir edildikleri az sayıdaki kişilerarası ilişkiden biri olarak gören yoksul ve/veya beyaz olmayan kadınlara ses veren siyahi feministlerin beyaz, orta sınıf, Batılı kadını kendine referans alan ikinci dalga feminizmin anneliği reddine yönelik eleştirileri de etkili olmuştur (Hooks, 2000).

Patricia Hill Collins'in annelik üzerine değerlendirmeleri bu eleştirileri örneklendirir niteliktedir. Collins (2002/1990) siyahi anneliği, kadının kendini tanıması; kendine değer vermesi ve saygı duymasını sağlayan, dolayısıyla güçlenmesine aracı olan dinamik ve diyalektik bir kurum olarak tanımlar. Beyaz orta sınıf, Batılı ailelerden farklı olarak siyahi ailelerde anneliğin biyolojik anneye özelleştirilmiş bir bakım mesleği olmadığını ve 'diğer anneler'in- biyolojik anneleri destekleyen kadınların- siyahi anneliğin önemli bir parçası olduğunu vurgular. Üstelik siyahi

kadınlar, genellikle aileleri için esas gelir sağlayıcı konumundadır. Bu nedenle erkeğe ekonomik anlamda bağımlı kadın imgesi onları ifade etmemektedir (Collins, 2002/1990). Üstelik pek çok beyaz olmayan kadın evin yeniden üretimi için ortaya koydukları emeği özellikle erkeklere fayda sağlayan bir iş olarak değil, bir bütün olarak aile adına yapılan bir iş olarak görmektedir (Glenn, 1986). Diğer bir ifadeyle kamusal-özel ayrımı dolayımında erkek ve kadına atfedilen kalıp rollerden özerkleşme hedefi beyaz olmayan kadınların deneyimleri ile uyum göstermemektedir (Collins, 2016). Annelikle ilgili özel-kamusal, aile-iş, bireysel-kolektif, bireysel özerklik olarak kimlik- grubun kolektif özerkliğinden doğan kimlik arasında kalın çizgiler çizen dikotomik bakış açısının neden olduğu bu uyumsuzluğu aşmak ve beyaz olmayan kadınların annelik deneyimlerini aktarmak üzere 'anne-işi' (motherwork) kavramını kullanır. İster kişinin kendi biyolojik çocukları ister mensup olduğu topluluğunun çocukları, isterse de henüz doğmamış çocuklar için dünyayı korumak adına olsun 'gelecek günler için çalışmak' olarak tanımladığı bu kavramı, annelik hakkında yerleşik düşünme biçimine alternatif olarak sunar (Collin, 2016). Dolayısıyla Collins, ırk, sınıf, etnik köken, yaş gibi ayrıcalık sistemlerindeki farklı konumların farklı annelik deneyimleri yarattığına dikkat çekerek anneliğin ve özne olarak annenin çoklu perspektiflerden incelenmesini, annelik deneyimindeki çeşitliliği barındıracak şekilde anneliğin anlamlandırılmasını önerir.

Kadını erkekle ilişkili olarak tanımlayan, onu ataerkinin kurbanı olarak gören ve evrensel bir kadın kategorisi varsayan bakış açısını reddeden bu görüşlerle kendini ortaya koyan bakış açısı, anne olmanın öteki ve ikinci cins olmak anlamına gelmediğini, anneliğin de bir eylemlilik biçimi olduğunu vurgulayarak kadınların annelikle olumlu özdeşleşmesinin yolunu açmıştır. Anneliği duygusal, entelektüel ve manevi kazanımları olan, inkâr yerine yeniden meşrulaştırılması gereken bir güç olarak tanımlamıştır (de Marneffe, 2004). Fakat annelik bağlamında bir kazanım olarak değerlendirilebilecek bu katkılar, devlet eliyle kapitalizme yöneltilen feminist eleştirilerin yeniden anlamlandırıldığı neoliberal bağlamda kadınlar ve anneler için olumsuz sonuçlar doğurmuştur

(Fraser, 2009). Neoliberalizmin⁶ bireysel özgürlük-tercih söylemi ile feminizmin eşitlik-hak-özgürlük söyleminin iç içe geçtiği bu bağlamda sosyo-ekonomik mücadele, yerini 'tanınma mücadelesine' bırakmıştır. Söz konusu kayma, yapısal faktörlerin neden olduğu eşitsizliklerin gizlenerek derinleşmesine neden olurken çalışan anneyi, 'eşitlik' çerçevesinde cinsiyetten arındırmıştır (Giles, 2019). Paradigmatik hâle gelen yoğun annelik ideolojisi⁷ ise kamusal alanda rekabetçi bir aktör olması beklenen anneyi, fedakârca yapmasını beklediği 'tercihler' ve yeniden üretim sorumlulukları ile özcü varsayımlara sabitlemiştir. Böylece kadının kendini gerçekleştirmesinin bir yolu olarak annelik aynı zamanda bunun önüne bir engel olarak çıkmıştır. Cinsiyeti bir dizi performatif eylem olarak ele alan Judith Butler'ın kadın öznelliğini sürekli biçimde inşa olan bir performans olarak ele alan bakış açısı ise bu ikileme başka bir boyut katmıştır.

Performans Olarak Annelik

Butler'a (2018) göre feminist düşünce kadınlara ses vermeyi amaçlarken, kadın olmanın ne anlama geldiğine dair varsayımlar ortaya koymaktadır. Her ne kadar kadının eyleyen bir fail olarak tanınmasını talep etse de öyle ya da böyle ona birtakım gerekleri dayatmıştır. Zira özne her zaman hukuk sistemi, toplumsal ve kültürel normlar başta olmak üzere

⁶ Neoliberalizm/neoliberal politik-ekonomi bireysel haklara, özgürlüklere ve piyasa işleyişine öncelik vererek piyasanın ticareti düzenlemesine, kamu mal ve hizmetlerini özelleştirmesine dayanmaktadır. Bu, neoliberal politik ekonomi çerçevesinde finansal kurum ve piyasaların iletişim ağlarında üretilen ve yayılan bilgi akışına bağımlı hale geldikçe devletin söz konusu kurum ve piyasalar üzerinde kontrolünün azaldığı, dolayısıyla insan refahının ve toplumsal faydanın ancak serbest piyasa ve ticaret ilkeleri doğrultusunda bireysel girişimciliğin, özgürlüğün ve becerilerin geliştirilmesiyle artabileceği iddiasının kendine yer bulduğu anlamına gelmektedir (Harvey, 2015).

⁷ Hays (1996: 8) tarafından tanımlanan bu ideoloji, anneyi hem kişilik hem de gelecek entelektüel potansiyelinin gelişiminde çocuğu yakinen takip etmesi ve çocukla kurduğu ilişkiye maddi-manevi yatırım yapması yönünde teşvik etmektedir. Aynı zamanda anneden çocuk gelişimi konusunda belirli bir uzmanlık düzeyi, belirli eğitim stratejisine bağlılık ve çocuğun gelecek refahını güvence altına almasını beklemektedir. Bu ise özellikle günümüzde annelerin çocuk gelişimi ile ilgili ulaştıkları bilgilerin çok sesli ve çelişkili durumu göz önünde bulundurulduğunda, annelik pratiklerinin sürekli gözden geçirilmesini ve yeniden düzenlenmesini gerektirerek anneliği, üzerinde meslek gibi çalışılan bir kimliğe dönüştürmüştür (Sadıkoğlu & Erdoğan-Coşkun, 2024).

birtakım denetleyici ve düzenleyici iktidar güçlerinin dolayımında ele alınmıştır. Ancak bugün istikrar ve kalıcılık özelliklerini kaybedip akışkanlaşan öznenin önemli bir bileşeni olan toplumsal cinsiyet bir kurgudan ibarettir. Toplumsal cinsiyetin farklı tarihsel bağlamlarda bir şekilde söylemsel olarak kurulmuş etnik, sınıfsal, ırksal, cinsel ve bölgesel kimliklerle kesişiminin tutarlılıktan uzak olması ona dair tanımlamaları ve verili statüsünü sorgulanabilir kılmaktadır (Butler, 2018). Bu noktada toplumsal cinsiyetin kültürel bir inşa olduğunu vurgulayan feminist değerlendirmelerin en önemli kısıtlılığı, anatomik açıdan farklılaşmış bedenlerin toplumsal cinsiyete atfedilen anlamların pasif alıcısı olarak algılanmalarıdır. Zira toplumsal cinsiyeti ifade eden tekil bir kategori olarak kültürü almak, kültürün de tıpkı biyoloji gibi bir kader olduğu anlamına gelmektedir (Butler, 2018). 'Söylemin adını koyduğu etkileri üreten yinelemeli ve alıntılı pratik' olarak performans düşüncesi ise bu tür bir sabitlikten kaçınma ve en önemlisi, dönüşüm için söylemsel üretimi kesintiye uğratma imkânı vermektedir. Nitekim Butler (1993) doğduğu andan itibaren bireyin yürüyüşü, konuşma tarzı, hayata dair beklenti ve özelemlerinin onun hem cinsiyetinin hem de toplumsal cinsiyetinin edimselliğinin, nihayetinde kültür içinde bireyin var olma biçiminin kimliğini belirlediğini ileri sürer. Bu iddia, aynı zamanda, sonuçları olduğu söylenen 'ifadeler' tarafından oluşturulan devamlı bir inşayı içeren toplumsal cinsiyet kimliğinin söylemsel kısıtlılıklardan ayrıştırılabilir olduğu düşüncesini içerir (Oh, 2009).

Feminizmin anneliğe dair son bakış açısı da, toplumsal cinsiyeti bir dizi edimsel eylem olarak gören Judith Butler'ın çalışmalarına dayanmaktadır. Chandler (1998), Butler (1993)'ün toplumsal cinsiyeti oluşturan pratiklerin tekrarlanmasındaki çeşitliliğe dayanan bireysel faillik ve bireysel 'ben'in tabii olduğu süreçleri yeniden düzenleyerek onun özgürleştirilebileceği düşüncesine yaslanarak performatif annelik kavramını önerir. Söz konusu kavram, anneliğin ancak bir eylem olarak, yani kişinin yaptığı bir şey olarak anlaşılabilirliğini ve anne olmanın, anneliği icra etmek anlamına geldiğini ifade eder. Bu çerçevede annelik pratiklerinin tekrarı ve bu tekrarın beraberinde getirdiği çeşitlilik de anneliğe özgü failliğin ortaya çıktığı esas bağlamı oluşturur (Chandler, 1998). Anneliğin bir icra olduğu fikri hem kültürden önce var olduğu

düşünülen doğal/içgüdüsel anne hem de kültürel olarak tanımlanan anne idealine karşı koyma imkânı verir (Jeremiah, 2006: 26). Zira farklı dönemlerde farklı toplumların ortaya koyup desteklediği kültürel idealler, toplumsal cinsiyet ve anneliğe dair normları hem güçlendirme hem de onlara meydan okuma potansiyelini içermektedir. Diğer bir ifadeyle kültürel idealleri zayıflatmanın koşulları, bireyin faillik göstermesi için fırsatları da oluşturan mevcut iktidar yapılarının içindedir. Anneliğin icrasında ideal anneye işaret eden toplumsal normların tekrarı sadece onları pekiştirmek için değil, aynı zamanda onlardan uzaklaşmak için de bir şans sunar (Oh, 2009).

Bununla birlikte Butler (1993), faillikten kastının iradecilikle ve bireysellikte karıştırılmaması gerektiğinin altını çizer. Buna göre fail, seçen bir özne değildir. Bilakis faillik; iktidara muhalefetin dışı vurumu olmayan, yani ona içkin olan, yineleyici ya da yeniden ifade edici bir pratiktir. Yani bireysel 'ben', kültürel olarak inşa edilmiş söylemsel bir matrisin içinde oluşabilir, ancak taşıdığı faillik kapasitesi bu matrise meydan okuma potansiyeli taşır ve bu potansiyel süreç içerisinde yenileme ve yeniden ifadeyi içeren müzakereye dayalıdır (Butler, 1993). Annelik bağlamında bu, fail annenin, ideal anneliğe dair söylemlerin oluşturduğu bir matrisin aracılığıyla ortaya çıktığı, ancak annelik pratiklerinin tekrara bağlı taşıdığı yaratıcı/özerklik potansiyeli ile bu matrisi dönüştürme gücüne de sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu noktada ise 'Fail annenin iradesi nerede durur?' sorusu anneliğin bir performans olduğu düşüncesini sorgulamak için bir alan açar çünkü anne, kendi özgür iradesi ile bu matrisin yeniden üretimini tercih edebilir. Nitekim annelik her zaman fiziksel, sosyal ve duygusal olarak yeterince olgunlaşmamış bir varlığın hayata hazırlanmasıyla ilgili ilişki ve bu varlığın ihtiyaçlarını gözeten ahlaki bir sorumluluktur. Bu nedenle mutlak anlamda 'özgür birey' düşüncesini anneliğe uyarlamak, kendi irade ve tercihleri ile çocuğun iyiliğini gözetmesini gerektiren kültürel normlara uyan annelerin değersizleştirilmesi anlamını taşır (Chandler, 1998). Butler (2018)'ın toplumsal cinsiyeti oluşturan eylemler arasındaki keyfi-özgür ilişkide ve bir tekrarlama başarısızlığında gördüğü kültürel bakış açısının dönüşümü, annelik söz konusu olduğunda şüpheli duruma düşmektedir. Zira anneler,

çocuklarına bakım vermeleri gerektiğini düşünürler ve bu gerekliliğin içerdiği sorumluluklara bağlılık gösterirler. Biyolojik, evlat edinme ya da başka bir sosyal düzenleme yoluyla kendi tercihleriyle anne olan birçok kadın için annelik, çocuk yetiştirme deneyimlerinden beslenen eleştirel bir bakış açısının eşlik ettiği otantik sevgi deneyimleri sunar (Chandler, 1998). Dolayısıyla annelik, 'çaba' olarak da adlandırılabilir 'tercihler' ve bu tercihlere bağlı söylemsel, bedensel ve maddi pratikler tarafından oluşturulup kodlanan, ancak tarihsel olarak değişen ahlaki kısıtlamalar içerir (Sadıkoglu, 2023).

Anneliğe dair bu ahlaki kısıtlılıkları kabul etmek, onu çevreleyen normların icrasındaki çeşitliliği, dolayısıyla annelerin öznellik ve failliklerini yok saymak anlamına gelmemektedir. Ancak anneliğin öznenin failliğini tanımlayan kadının ezilmesi ve direnişi gibi ikili seçenekleri aşmayı gerektirdiğini ifade etmektedir. Çocuk bakımı ve yetiştirmesi, kadın failliğinin önemli bir yönünü oluşturur ve anneliği, öz-bilinçli failin kendini karşısına konumlandığı statüko olarak ele almak mümkün değildir (Oh, 2009). Annelik, çocuğun bakımı ve yetiştirmesi ile ilişkili hem toplumsal olarak inşa edilmiş hem de biyolojik bir dizi faaliyet ve ilişkiyi içerir. Aynı zamanda kadınların kimlikleri ve faillikleri için önemli bir araçtır. Ancak ilişkisel doğası ve bu doğanın içerdiği sevgiye dayalı bakım etiği (Benjamin, 1990) ikili bakış açılarını aşmayı gerekli kılmaktadır. Çocuk gelişiminin etkileşimli ve öznelarası doğası, failliğin belirli sosyo-kültürel bağlamlarda üretilen ilişkisel bir kavram olarak yeniden tanımlanmasına duyulan ihtiyaca işaret etmektedir. Öte yandan Butler (2018)'a göre beden biyolojik ve cinsel olarak belirlenmiş bir varlık olarak değil, kültürel olarak cinsiyetlendirilmiş performansın alanı olduğu için önemlidir. Ancak Nausbaum (2006), biyolojik olarak kadın bedeninin feminist savunuculuk için gerekli olan istikrarlı bir kimlik yarattığını, performans kavramı üzerinden kadın bedeninin somut temelini silikleşmesinin feminist aktivizm açısından birtakım kısıtlılıklara sahip olduğunu iddia eder. Nitekim dünya genelinde pek çok kadının hamilelik veya doğum sırasında hayatını kaybettiği ve anne sağlığının kadın hakları açısından taşıdığı önem göz önünde tutulduğunda kadınların gerçek, biyo-mantıksal, maddi varlıklardan ziyade kültürel bir tezahür olduğunu iddia etmenin sınırları açığa çıkmaktadır.

Sonuç

İkinci dalga feminist hareketin şekillendiği 1960'lardan günümüze annelik üzerine eleştirel tartışmalarda vurgu değişerek yeni bakış açıları üretmiştir. Bununla birlikte bu, ilk dönem feminist hareketin annelik üzerine düşünmediği anlamına gelmemektedir. Kadının da erkeğe eşit tam bir vatandaş olduğunu ispat etme çabasının yön verdiği tartışmalarında annelik daha çok bir devlet hizmeti biçimi olarak ele alınmış ve kadınların hayatının merkezinde ahlaki bir görev olarak tanımlanmıştır. Ancak anneliği ele alırken gelişen medikal dil, onun aynı zamanda yönetilmesi gereken bir süreç olarak algılanmasının, dolayısıyla doğum kontrolü ve kadının çalışması vb meseleleri tartışmanın yolunu açmıştır. Kadın hakları savunusunun oy hakkı ile özdeşleştirilemeyeceği iddiasıyla gelişen ikinci dalga feminist hareket ise genel hatlarıyla kadının kamusal hayata katılımını sınırlayan ataerkil yapıların ve kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin ortadan kaldırılması için daha geniş çaplı bir toplumsal değişimin gerekliliğini savunmuştur. Bu savunuda annelik kadını sınırlayan, dolayısıyla kadının kurtarılması gereken bir tahakküm aracı olarak ele alınmıştır. Eğitim ve istihdama katılımı, kadının özgürleşmesinin temel mekanizmaları olarak teşhis edilirken erkekle eşit olabilmek adına yapay rahim, toplumsallaştırılmış çocuk bakımı gibi radikal çözüm önerileri sunulmuştur. Diğer bir ifadeyle, anneliğin doğal/biyolojik ve sosyal/kültürel yönünü ayrıştırmanın önemi üzerinde durulmuş, bu ayrımın yapılmaması halinde kapitalist ataerkil sistemin kadın üstündeki egemenliğini sürdüreceğini iddia edilmiştir.

Anneliği tüm kadınlar için baskıcı bir kurum olarak ele alan bakış açısına ikinci dalga hareket içerisinden yöneltilen kadına özgü farklılıkları yok saydığı yönündeki eleştiriler ve bu eleştirilerin öncülük ettiği farklı toplumsal arka planlardan kadınların annelik deneyimlerinin içerdiği kültürel çeşitliliği ve doğa-kültür arasındaki etkileşimi göz ardı ettiği yönündeki tartışmalar, anneliğin bir deneyim olarak anlamlandırılmasıyla sonuçlanmıştır. Toplumsal cinsiyet dışında ırk, sınıf ve diğer yapısal faktörlerin kesişiminde kadınlık deneyimlerinin farklılığına ve karmaşıklığına işaret eden bu bakış açısı, kadını erkekle ilişkili olarak tanımlamak ve anneliği toplumsal beklentilerle sınırlandırılmış bir

kurum olarak ele almak yerine anneliği bir faillik biçimi, kadınların kendi hayatlarını şekillendirmelerinin bir yolu olarak görmüştür. Anneliğe karşı bu olumsuzluk önemli olmakla birlikte kapitalizme yönelik feminist eleştirilerin neoliberalizm bağlamında yeniden yorumlanması anneliğin kadın için iki ucu keskin bir kılıca dönüşmesine neden olmuştur. Anneler bir taraftan rekabetçi ekonomik aktörler olarak eşitlik adı altında cinsiyetsizleştirilirken, tercihleriyle fedakârlıkta bulunan anneyi önceleyen çocuk merkezli yoğun annelik ideali onu özcü bir noktaya sabitlemiştir. Böylece baştan beri bir ikilem olarak ele alınan annelik, kadınların önünde daha büyük bir ikilem olarak öne çıkmıştır. Judith Butler'ın performatif cinsiyet düşüncesi dolayımında gelişen bir performans olarak annelik düşüncesi ise bu ikileme farklı bir boyut katmıştır.

Anneliğin bir performans olduğu düşüncesi, onun anneliğe dair söylemlerin yönlendirdiği pratiklerin tekrarında ortaya çıkan ve bireysel failliğin temelini oluşturan varyasyonlarla devam eden bir eylem olduğu kabulüne dayanmaktadır. Bu kabul ise anneliği hem biyolojiden hem de kültürden bağımsız bir faillik hali olarak kodlarken onun doğal veya kültürel bir inşa olarak anlamlandırılmasına karşı koymakta, böylece anne kimliğinin istikrarlı ve kalıcı yönlerini sarsıntıya uğratmaktadır. Fakat anneliğin çocuğu hayata hazırlamakla ilgili hem ilişkisel hem de ahlaki boyutları, onun bir performans olarak ele alınışına şüphe ile yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca anneliğin kültürel bir tezahür olduğunu iddia etmek, aynı zamanda, kadınların biyolojilerine dayalı olarak yaşadığı sorunları göz ardı etme tehlikesini taşımaktadır. Bununla birlikte bu çalışma, aralarındaki önemli farklılıklara rağmen annelik üzerine feminist tartışmaların anneliğin biyolojik bir kader ve ahlaki zorunluluk olarak görmekten uzaklaşarak onu benimsenebilen, reddedilebilen ya da diğer kimliklerle birleştirilebilen akışkan bir rol/kimlik olarak ele alma eğilimi taşıdığını iddia etmektedir. Aynı zamanda feminist hareketin tarihsel gelişimi boyunca anneliğin önce yönetilebilir bir medikal mesele olarak kavranmasının, sonrasında anneliğin doğal/biyolojik-sosyal/kültürel boyutlarının ayrıştırılmasının, akabinde anneliğin kültürel boyutundaki çeşitlilik ve farklılığın vurgulanmasının, son olarak ise anneliğin doğal/biyolojik-sosyal/kültürel boyutlarının birbirinin üzerine çökmesinin onu ele alma tarzında önemli kırılma noktalarını oluşturduğuna dikkat çekmektedir.

Teşekkür: Bulunmuyor.

Etik Beyan: İnsan deneyi içermiyor.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması yoktur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Finansal destek bulunmuyor.

Kaynaklar / References

- “Adam Smith”, *Encyclopædia Britannica*. Çevrimiçi erişim: 29 Nisan 2024, <https://www.britannica.com/biography/Adam-Smith/The-Wealth-of-Nations>
- Allen, A. T. (2005). *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890-1970*. Palgrave Macmillan.
- Anderson, B. S. (2007). Frauenemancipation and beyond: The use of the concept of emancipation by early european feminists. K. K. Sklar ve J. B. Stewart (Ed.), *Women's Rights and Transatlantic Antislavery in the Era of Emancipation* içinde (ss. 82-97). Yale University Press.
- Arendell, T. (2000). Conceiving and investigating motherhood: The decade's scholarship, *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1192-1207.
- Aslan, Ö. (2008). Kaçınılmaz ölümün girdabında annelik: Türkiye'de annelik politikası ve barış anneleri deneyimi. *Feminist Yaklaşımlar*, 5, 1-25.
- Atan, M. (2015). Radikal feminizm: “Kişisel olan politiktir” söyleminde aile. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(2), 1-21.
- Benjamin, J. (1990). *The bonds of love: Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination*. Virago.
- Bock, G. & Thane, P. (1991). *Maternity and gender policies: Women and the rise of the European welfare states, 1880s – 1950s*. Routledge.
- Butler, J. (1986). Sex and gender in Simone de Beauvoir's second sex, *Yale French Studies*, 72, 35-49.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of sex*. Routledge.
- Butler, J. (2018). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (B. Ertür, Çev.). Metis Yayınları.

- Chandler, M. (1998). Emancipated subjectivities and the subjugation of mothering practices. S. Abbey & A. O'Reilly (Ed.), *Redefining Motherhood: Changing Identities and Patterns* içinde (ss. 270-286). Second Story.
- Collins, P.H. (2007). The meaning of motherhood in black culture and black mother-daughter relationships. A. O'Reilly (Ed.), *Maternal Theory: Essential Readings* içinde (ss. 274-289). Demeter Press.
- Çakır, S. (2016). Feminizm: Ataerkil iktidarın eleştirisi. B. Örs (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (ss.412-475), Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Davies, S. (1987). Libertarian feminism in Britain, 1860-1910, *Libertarian Alliance Pamphlet*, No: 7, British Association of Libertarian Feminists, London.
- De Beauvoir, S. (2010). *The second sex [Le Deuxième Sexe, 1949]*, (C. Borde ve S. Manovaly-Chevallier, Çev.). Vintage Books.
- de Marneffe, D. (2004). *Maternal desire: On children, love, and the inner life*. Little, Brown and Company.
- DiQuinzio, P. (1999). *The impossibility of motherhood: Feminism, individualism, and the problem of mothering*. Routledge.
- Direk, Z. (2015). *Cinsiyetli olmak- Sosyal bilimlere feminist bakışlar*, Yapı Kredi Yayınları.
- Direk, Z. (2015). Karşılıksız hayat. *Cogito: Annelik*, 81, 158-167.
- Donovan, J. (2016). *Feminist teori*. (A. Bora & M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan, Çev.). İletişim.
- Ergün, T. (2021). *Feminist alternatif medyada annelik: 5harfliler ve çatlak zemin örnekleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Firestone, S. (2013). *Cinselliğin diyalektiği*. (Y. Salman, Çev.). Payel.
- Forcey, L. R. (2016). Feminist Perspectives on mothering and peace. E.N. Glenn, G. Chang & L.R. Forcey (Ed.), *Mothering: Ideology, experience, and agency* içinde (ss. 355-375). Routledge.
- Fraser, N. (2009). Feminism, capitalism and the cunning of history, *New Left Review* 56, 97-117.
- Friedan, B. (2001). *The feminine mystique*. W. W. Norton & Company.
- Giles, M. V. (2019). Mothering, neoliberalism, and globalization. D. L. Hallstein, M.V. Giles & A. O'Reilly (Ed.), *The Routledge companion to motherhood* içinde (ss. 373-388). Routledge.

- Gilligan, C. (2017). Kadının farklı sesi: Psikolojik kuram ve kadının gelişimi, [*In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development, 1984*]. (D. Dinçer & F. Arisan, M. Elma, Çev.). Pinhan Yayınları.
- Glenn, E. N. (1986). *Issei, Nisei, War Bride: Three generations of japanese american women in domestic service*. Temple University Press.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. Sel Yayıncılık.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. Yale University Press.
- Hekman, J. S. (2000). Beyond identity: Feminism, identity and identity politics, *Feminist Theory*, 1(3), 289-308.
- hooks, bell. (2000). *Feminist theory: From margin to center*. South End Press.
- Hundleby, C. (2012). Feminist empiricism. S. N. Hesse-Biber (Ed.), *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis* içinde (ss. 28-45), Sage Publications.
- Irigaray, L. (1985a). *Speculum of the other woman [Speculum de l'autre femme, 1974]*. (G. Gill, Çev.). Cornell University Press.
- Irigaray, L. (1985b). *This Sex which is not one [Ce sexe qui n'en est pas un, 1978]*, (C. Porter & C. Burke, Çev.). Cornell University Press.
- Irigaray, L. (1993). *An ethics of sexual difference [Ethique de la difference sexuelle, 1984]*, (C. Burke & G. Gill, Çev.). Cornell University Press.
- Jeremiah, E. (2006). Motherhood to mothering and beyond: Maternity in recent feminist thought. *Journal of The Association for Research on Mothering*, 21-33.
- Knappe, H. & Lang, S. (2014). Between whisper and voice: Online women's movement outreach in the UK and Germany, *European Journal of Women's Studies*, 21(4) 361-381.
- Kristeva, J. (1987). Stabat mater, *Tales of Love* içinde (ss. 234-63). (L.S. Roudiez, Çev.). Columbia University Press.
- Kristeva, J. (2010). *Hatred and forgiveness: Powers and limits of psychoanalysis III*. (J. Herman, Çev.). Columbia University Press.
- Küçükali, A. (2020). Evrim teorisinin sanayi toplumundaki yeri, *İş ve Hayat*, 6(11), 9-23.
- Mortimer, L. (1985). Feminism and Motherhood. https://www.academia.edu/30868629/Feminism_and_Motherhood
- Munro, E. (2013). Feminism: A fourth wave? *Political Insight*, 4(2), 22-25.
- Noddings, N. (1984). *Caring: a relational approach to ethics and moral education*. University of California Press.
- Nussbaum, M. (2006). Preface and acknowledgements. E. Armour & S. St. Ville (Ed.), *Bodily Citations: Religion and Judith Butler* içinde (ss. viii-ix), Columbia University Press.

- O'Brien, M. & Penna, S. (1998). *Theorising welfare: enlightenment and modern society*. Sage.
- O'Reilly, A. (2016). *Matricentric feminism*. Demeter Press.
- Oakley, A. (1974). *Woman's work: The housewife, past and present*. Pantheon Books.
- Oh, I. (2009). The performativity of motherhood: Embodying theology and political agency. *Journal of the Society of Christian Ethics*, 3-17.
- Oliver, K. (2010). Julia Kristeva's maternal passions. *Journal of French and Francophone Philosophy*, 1-8.
- Öztan, E. (2015). Annelik, söylem ve siyaset. *Cogito: Annelik*, 81, 91-108.
- Phillips, A. (2012). Demokrasinin cinsiyeti. (Çev. A. Türker). Metis.
- Postl, G. (2009). Tekrar etme, alıntılama, altüst etme: Irigaray'ın taklit kavramının politikası, *Cogito* 58, 146-158.
- Rich, A. (1976). *Of woman born: Motherhood as experience and institution*. Norton.
- Roth, S. & Dashper, K. (2016). Sociology in the 1980s: the rise of gender (and intersectionality), *Sociology* 50(6), 1-12.
- Rothman, B. K. (1994). Beyond mothers and fathers: Ideology in a patriarchal society. E. N.Glenn, G.Chang ve L.R. Forcey (Ed.), *Mothering: Ideology, experience, and agency* içinde (ss.139-157), Routledge.
- Ruddick, S. (1995/1989). *Maternal thinking: Toward a politics of peace*. Beacon.
- Sadıkoğlu, Z.Z. (2023). *Yeni anneliğin sosyolojisi-Postmodern zamanda anne olmak*. Alfa.
- Sadıkoğlu, Z. Z. & Erdoğan Coşkun, A. (2024). Being 'a good mother' in Türkiye: Negotiating expert advice and intensive motherhood, *Families, Relationships and Societies*, 1-17.
- Stone, A. (2016). *Feminist felsefeye giriş*. Otonom.
- Takševa, T. (2018). Motherhood studies and feminist theory: Elisions and intersections, *Journal of the Motherhood Initiative for Research and Community Involvement*, 177-194.
- Tekin, A. (2003). Ortak kimlik ve farklılıklarımız, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 8, 1-19.
- Timurturkan, M. (2019). Annelik, söylem ve iktidar: Eleştirel bir tartışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(47), 64-78.
- Tunçay, M. (2011). *Batı'da siyasal düşünceler tarihi 3 (Seçilmiş Yazılar Yakın Çağ)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yörük, A. (2009). Feminizm/ler. *Sosyoloji Notları*, 7(1), 63-85.